

Anschluss 70

Erőpróba a Duna-medencében

Kiállításvezető

Bevezetés

Bécs, 1938. március 15., 11 óra: Adolf Hitler gépkocsioszlopa elindult a Hotel Imperial elől. A Heldenplatz kapujától, német és osztrák táborkok élén a Führer gyalog tette meg az utat a Burgig. Mikor a Burg erkélyére lépett, a tömeg éljenzésben tört ki. Elsőként Arthur Seyss-Inquart szólt: „Vezérem! Az osztrák szövetségi állam legfelsőbb törvényes képviselőjeként jelentem a vezérnek és birodalmi kancellárnak, hogy az osztrák nép akarata és kívánsága szerint Ausztria a német birodalom része lett.” A tömeg lelkes éljenzése miatt percekig tartott, mire Seyss-Inquart folytatni tudta: „Vezérem! Ön egységes akarattá olvasztotta össze a német népet, valamennyi utánunk következő német generáció érdekében. Ma üdvözli önt az új, mégis örök Németország, s mi követjük önt, bárhová vezessen is bennünket.” Ezután, a tömeg újabb ovációját követően mondta el beszédét Hitler: „Német férfiak és nők! Néhány nap alatt a német népközösség életében olyan átalakulás ment végbe, amelynek jelentőségét csak az utánunk következő generációk tudják majd teljes nagyságában felmérni... Ebben az órában életem legfontosabb jelentésével állhatok a német nép elé. Mint a német nemzet vezére és kancellárja jelentem a német történelemnek, hogy hazám belépett a német népközösségbe.”

Vannak események, melyekben néha összesűrűsödni látszik a történelem, előzmények számai futnak össze, és következmények láncolata indul el. Ilyen esemény, eseménysorozat volt az Anschluss is. Számos, ma is felvethető kérdés merül fel vele kapcsolatban, amelyekre, ha választ próbálunk adni, vissza kell nyúlnunk a múltba, vagy át kell tekintenünk a későbbi eseményeket. Mennyire volt ellene Ausztria lakossága a történeteknek, és mennyire támogatta? Vajon tényleg az ország volt az első náci áldozat, vagy inkább bűnrészes állam? Mennyire tudott szembenézni és megbirkózni a történetekkel az osztrák társadalom, a politika, a történetírás? Milyen jelentősége volt Magyarországnak számára, melynek történelme oly sok éven át, egymás ellen és egymás mellett folytatott harcok sorozatában fonódott egybe Ausztria történelmével?

Bizonyára számos további kérdést fel lehetne tenni, és a kérdéseknél jóval több válasz születhetne. Ebből kiindulva, tárlatunk kevésbé a válaszokra összpontosít. Felidézi az eseményeket, kitekintéssel az előzményekre, a nemzetközi helyzetre, továbbá a magyarországi reakciókra, végül Ausztria további sorsára és a történetek feldolgozására. Reméljük, Tisztelt Látogatóink kedvet kapnak a velünk való együttgondolkodásra!

I. tábló **A német egység**

A XIX. század közepétől világossá vált, hogy az egységes német nemzetállam létrehozására két lehetőség van. Az egyik – ún. nagynémet megoldás – a Habsburg-dinasztia vezetésével, az osztrák területek részvételével történő egyesítés volt. Ez az elgondolás tűnt valószínűbbnek, tekintve a dinasztia súlyát az európai politikában. A Habsburg-birodalomban élő nemzetiségek vezetői, köztük a magyarok, egy ilyen megoldástól remélték a lekapcsolódást, saját nemzetállamuk megteremtésének lehetőségét. A nagynémet megoldás egyik gyenge pontja volt, hogy a Habsburg birodalmi területekből mennyi és miként kerül be a német nemzetállamba? Hajlandók-e lemondani nem német területeikről, ekként csekélyebb háttérrel belépni az új államalakulatba és a vezetéséért folyó harcba.

A másik elgondolás – ún. kisméretű megoldás – a harmincéves háború után felemelkedő Brandenburgból kialakult Poroszország vezetésével, a Habsburgok nélkül képzelte el az egyesítést. Eleinte az uralkodó Hohenzollern-dinasztia kételkedve tekintett a Habsburgokkal, és a valószínűleg mögéjük álló Német Szövetséggel való összecsapás elé, végül mégis győztesen került ki az összecsapásból. Ennek okai között megemlíthető a militarista hagyományokra épülő, az 1806-os kudarc után megreformált kiváló hadsereg, az ipari forradalomban megerősödő, annak lehetőségeit kihasználó gazdaság, végül, de nem utolsósorban, a kor legnagyobb államférfija, Otto von Bismarck.

Az 1848-as forradalmak következményei, az olasz nemzetállam létrehozásáért meginduló harcok, a nemzeti elv terjedése az európai rend falainak repedezését hozta magával. A konfliktusok, változó szövetségi rendszerek hálózatában Bismarck, aki 1862-től irányította a porosz külpolitikát, remekül használta ki a felmerülő lehetőségeket. A sem politikailag, sem katonailag elődjéhez nem fogható III. Napóleon, illetve Ferenc József és bizalmasaik több esetben egyenesen kezére játszottak. Miután 1864-ben Poroszország megívta a háborút Schleswig, Holstein és Lauenburg tartományokért Dániával szemben, már 1866-ban Bécs ellen fordult.

A frissen alakult Olaszország Velence megszerzésének érdekében lépett be a háborúba.

Délien sikerült győzelmet aratni szárazföldön és vízen az olaszok ellen, a német államok többsége viszont gyengének bizonyult a poroszokkal szemben. A főhadszíntérnek tekinthető porosz-osztrák fronton Benedek Lajos tábornagy **Königgrätznél** döntő vereséget szenvedett.

A háborút követő békében Bismarck igyekezett nem megalázó helyzetet

teremteni a Habsburgoknak, tudván, hogy a döntő összecsapás Franciaországgal még hátravan.

A vitatott tartományok Poroszországhoz kerültek. Olaszország megkapta Velencét, Ausztria „önként” kivonult a Német Szövetségből – bár esetleges későbbi csatlakozását nem zárták ki –, a német államokból a porosz vezetésű Északnémet Szövetség és a Délnémet Szövetség jött létre. Utolsó lépésként következett a leszámolás az elszigetelt Franciaországgal. Az 1870/71-es porosz-francia háborúban – amelynek során Oroszország, Nagy-Britannia, Olaszország és a Monarchia egyaránt semleges maradt – Poroszország fölényes győzelmet aratott. A háborút lezáró béke után Versailles-ban, 1871. január 18-án deklarálták a Német Császárság létrejöttét a Hohenzollern-dinasztia vezetésével.

II. tabló **Versailles-től Versailles-ig**

A kislemez megoldás változásokat hozott a Habsburg tartományok életében. A kapcsolatok természetesen nem szakadtak meg a német anyanyelvű területek között, de a Német Császárság külön állam lett. A Habsburg területeken viszont a németiség számarányát tekintve kisebbségben volt, a Bécs központú, soknemzetiségű birodalom súlypontja pedig keletebbre tolódott. Ez vezetett el a Magyarországgal való kiegyezéshez (1867) is.

Az első világháborúig terjedő időszakban belpolitikailag leginkább a dualizmus korlátait időnként feszegető magyarok, a dualizmust dualizmussal váltani akaró szláv csoportok okoztak problémát. Ugyanakkor a térség látványos gazdasági fejlődést produkált, mely társadalmi változásokkal is járt. Külkapcsolataiban az Osztrák-Magyar Monarchia mindinkább közeledett a Német Császársághoz. Mindkét fél érdekelt volt a Balkánon, a visszaszoruló Oszmán Birodalom területeinek megszerzésében, így szembekerültek az orosz célokkal. Az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó „békés” területi gyarapodása is e térséghez köthető, azonban az etnikailag és vallásilag megosztott Bosznia-Hercegovina okkupációja (1878), majd anektálása (1908) nagymértékben hozzájárult a későbbi bukáshoz. A kisázsiai, közel-keleti területeken, főleg a németek, szintén orosz, továbbá brit, francia, és bizonyos mértékig olasz érdekekbe ütköztek. Az Osztrák-Magyar Monarchia és Németország lemaradt a gyarmatokért folyó versenyben, ami szintén egy táborba sodorta őket. Osztrák részről – az Adria-térségében – külön ellentét állt fenn Olaszországgal szemben.

Az első világháború idejére (1914-1918) kialakult szövetségi rendszerek egyik pólusa a Monarchia és Németország által fémjelzett központi hatalmak, a másik a Nagy-Britannia, Oroszország és Franciaország hármására épülő antant volt. A háború kirobbantásában a vezető szerep egyértelműen Németországnak volt. A Monarchia hadserege nagyobb erőt

képviselt, mint a szövetséges Bulgária vagy Törökország fegyveres ereje, azonban a németektől mindenképpen elmaradt.

A háborús öldöklés idején folyt titkos tárgyalásoknak része volt abban, hogy a nemzetiségi ellentétek szétrobbantsák a Monarchiát. A Habsburg-ház bukása (1918), a nemzetiségi elv hangoztatása ellenére német anyanyelvűek által lakott területek elcsatolása, iparvidékek, nyersanyaglelőhelyek elvesztése, Bécsnek, a birodalmat irányító központnak, vízfeként való visszamaradása, mind-mind problémákat állított a háborúban megviselt ausztriai német lakosság elé. Pozitívumként a nemzetiségi kérdésektől való megszabadulást lehet értékelni, mert az új országban többségbe kerültek a német anyanyelvűek. Paradox módon a békeszerződés hozta el az Anschluss lehetőségét, hiszen leválasztotta az osztrák területekről a nem német anyanyelvű egységek túlnyomó részét.

III. tabló **Versailles-tól Bécsig**

A Saint-Germainben aláírt béke (1919. szeptember 10.) értelmében létrejött Német-Osztrák Köztársaság kezdettől fogva számos ellentmondást hordozott magában, mind a belpolitika, mind a külpolitika terén. Németország és Ausztria is elkerülte egy Oroszországhoz vagy Magyarországhoz hasonló Tanácsköztársaság létrejöttét, ami újabb intervencióhoz vezethetett volna. Németországhoz hasonlóan sokat jelentett, hogy a döntő pillanatban a nagy tömegbázissal rendelkező szociáldemokraták önmérsékletet tanúsítottak. További hasonlóság a politikai rendszerben, hogy a parlamentben a szociáldemokraták képviselték az egyik legjelentősebb erőt. Németországban négy „polgári” párt állt velük szemben, Ausztriában pedig a Keresztényszocialista Párt volt a rivális. A párhuzamokhoz sorolható a konzervatív-monarchista elemek jelenléte a köztársaság vezetésében, továbbá a fokozatos jobbratolódás, végül a diktatúra létrejötte.

Az 1920-as években a gyakran életképtelennek titulált állam demokráciája működött. A konfliktusok azonban gyorsan a parlamenten kívülre kerültek. A szociáldemokraták fegyveres szervezete a Republikanischer Schutzbund (Köztársasági Véderő) volt, míg a jobboldalon a legerősebbnek a Heimwehr (Honvédség, Honvédelem) számított. Az évtized második felében megjelentek a nemzetiszocialisták is, tömegbázisuk azonban nem tudta megközelíteni a másik két nagy szervezetét.

Az 1930-as évek elején a nemzetiszocialista mozgalom megerősödött, ám felforgató tevékenységük a közvéleményben is ellenszenvet váltott ki - 1933. június 20-án feloszlatták a pártot. Székhelyét Münchenbe tette át, itt képezték ki a hozzájuk kötődő Osztrák Légió tagjait, a német hadsereg fegyvereivel látva el őket. Időközben Engelbert Dollfuss kancellár, a Heimwehrré támaszkodva, illetve azt saját mozgalmába, a Väterlandische Frontba (Hazafias Arcvonal) olvasztva, egy olaszországihoz hasonló korporatív államot akart létrehozni. 1934 februárjában leszámolt a „Vörös Bécs”-ben és

más városokban betiltott Republikanischer Schutzbund erőivel, május 1-én életbe léptette az új alkotmányt. Nem sokáig élvezhette sikerét, mert a július 25-i sikertelen nemzetiszocialista puccs során életét veszítette. Bár az állam önállóságát ekkor sikerült megőrizni, utóda, Kurt Schuschnigg, főleg a külpolitikai változások hatására, egyre inkább a németek kezei közé kormányozta az országot.

Az osztrák állam külpolitikailag nehéz helyzetben volt. Mély ellentét állt fenn Olaszországgal Dél-Tirol jogállása miatt, míg Stájerországban és **Karintiában az újonnan alakult Szerb-Horvát-Szlovén**

Királysággal került szembe.

Magyarország esetében Burgenland, továbbá Sopron és környékének kérdése okozott feszültséget. A szintén újonnan alakult Csehszlovákia felé a Szudéta-vidék német anyanyelvű lakossága, míg Németország

esetében az Anschluss lehetősége teremtett válsággócokat.

Az Anschluss gondolata – bár a békeszerződés tiltotta – a kezdetektől jelen volt minden belpolitikai erő gondolatvilágában, mint a problémák lehetséges és ésszerű megoldása. A németországi fordulat, Hitler hatalomra jutása a baloldalt elbizonytalanította. Az 1920-as években az utódállamokkal nem normalizálódott a viszony. A gazdaságot sújtotta, hogy a Monarchia egykori hatalmas piaca helyén magukba zárkózó nemzetgazdaságok álltak. A külkapcsolatok leginkább Magyarország irányában javultak. A versailles-i békerendszer fenntartásában leginkább érdekelt Franciaország tartósan támogatta a független Ausztriát. Olaszország is, amely sokáig érdekszférájának tekintette a Duna-medencét, és számára előnyös szövetségi rendszert igyekezett kialakítani. Az 1930-as években a német expanzió által fenyegetett Csehszlovákia is többször felajánlotta támogatását.

A versailles-i békerendszer nem hozta meg a várt eredményt. Építménye omladozni kezdett, és a fenntartásáért leginkább küzdő Franciaország egyedül gyenge volt, hogy megmentse. Az 1931 márciusában megfogalmazódott osztrák-német vámunió tervvel kapcsolatban a hágai döntőbíróóság elutasító ítélete előtt Németország még meghajolt. Engelbert Dollfuss Ausztria függetlensége mellett tette le voksát, ami Adolf Hitler és a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) szemében közellenségévé tette őt. Utóbbiak hatalomra jutása után Németország nyomása Ausztriára jelentősen megnőtt.

Az osztrák kérdés komoly feszültséget okozott a Duce és a Führer között. Kezdetben a hatalma csúcsán lévő Mussolini bizonyult erősebbnek, és a nemzetközileg elszigetelt, belső pártharcokkal elfoglalt Hitler kénytelen volt meghátrálni. A helyzet azonban 1938-ra alapvetően megváltozott. **Az abesszíniai kaland (1935-1936) elvonta Mussolini**

figyelmét a térségről, nemzetközileg elszigetelte, kénytelen volt Németország segítségéhez folyamodni. A második világháború főpróbájának tartott spanyol polgárháborúban (1936-1939) már közösen vettek részt. Így 1938-ban Mussolini már csak szóban jelentett védelmet Ausztria függetlenségének.

IV-VIII. tábló **Az Anschluss**

A nemzetiszocialista gondolatvilágban kezdettől fogva fontos szerepet kapott az Anschluss és a német nemzet egyesítése. A német nemzetiszocialista kormányzat 1937 novemberében kezdte meg az expanziós tervek kidolgozását. 1938. február 4-e után az események felgyorsultak. Franz von Papen adta át Hitler Berchtesgadenbe szóló meghívását Schuschniggnek. Nemzetiszocialista részről azt sugallták, hogy a szélsőjobbnak tett politikai engedmények fejében Hitler eláll az Ausztria-ellenes politikától. A Hitler-Schuschnigg találkozóra február 12-én, a „sásfészekben” került sor.

A Führer megfélemlítéssel kicsikarta, hogy az osztrák kancellár szerződést írjon alá, amely nemcsak a két állam külpolitikájának összehangolását írta elő, de amnesztiát, szabad sajtót és kiterjedt jogokat biztosított az osztrák náciknak. Vezérüket, Arthur Seyss-Inquartot a rendőrséget is ellenőrző belügyminiszterré nevezték ki. A berchtesgadeni szerződés nyomán Hitler tovább követelte a „német néptársak” egyesülését, a véres összetűzések, tömegdemonstrációk radikalizálódtak Ausztriában. Az egyezményből kihátrálni szándékozó Schuschnigg 1938. március 13-ára, vasárnapra népszavazást írt ki a Németországhoz történő csatlakozásról. Ezt Hitler fenyegetésnek értékelte. Az osztrák kormányra két náci minisztere, Seyss-Inquart és Glaise-Horstenau nyomást gyakorolt, ezért a kancellár és Wilhelm Miklas államelnök március 11-én délben elállt a különállást várhatóan fölényesen demonstráló népszavazástól.

Hitler ultimátumban követelte Schuschnigg lemondását, náci többségű kormány megalakítását. A példátlan fenyegetésre Schuschnigg még 11-én este lemondott, majd Miklas hozzájárult Seyss-Inquart kancellári kinevezéséhez. Másnap az osztrák kancellár

egyetértő táviratára hivatkozva a **Wehrmacht átlépte a határt.** Maga Hitler is elindult Münchenből, és Linzben már az üdvözlő szimpatizáns tömeg előtt mondott beszédet. Vasárnap, a népszavazásra eredetileg kijelölt napon, megérkezett Bécsbe. A francia és a brit kormány jegyzékben tiltakozott, a Duce pedig még 11-én jóváhagyta a törvénytelen terjeszkedést. Március 15-én Hitler viszonylag nyugodt körülmények között

tarthatta meg Bécsben ünnepi beszédét, amelyben többek között leszögezte – osztrák származására utalva -: „hazám belépett a német népközösségbe.”

Jóllehet az Anschluss ezzel megvalósult, még legitimálni kellett. Április 10-ére Hitler népszavazást rendelt el Ausztriában és Németországban. A szavazásig terjedő időszakot sem töltötték a nemzetiszocialisták tétlenül. Azonnal megkezdték a veszélyesnek tartott politikai, társadalmi erőkkal szembeni leszámolást, háttéralkuk kötését, továbbá az erőszakszervezetek és a közigazgatás kedvükre való átszervezését. Az április 10-i népszavazás eredménye - mindezek után - nem volt meglepő. A Népszövetségnek, a nemzetközi politika szereplőinek pedig lehetőséget adott, hogy erre hivatkozva elfogadja az Anschluss tényét.

A német csapatok bevonulása után megkezdődött Ausztria gleichschaltolása és „visszaállítás” a birodalomba. A Harmadik Birodalom gazdaságilag rendkívül jól járt: a stájer vasércbányák nyersanyaga, a nehézipar, az osztrák fakitermelés, a papíripar jelentősen növelték erejét. Emellett az Osztrák Köztársaság deviza- és aranykészlete is 1937-ban közel kétszer annyi összértéket (343,8 millió márka) tett ki, mint a német. Az osztrák ipar segítette felszívni a német munkanélküliek tízezreit, erősítette az egyesített gazdaságot.

Ausztria területét Reichsgau Ostmark-nak, később Alpen- und Donau Reichsgau-nak nevezték el, a közigazgatást átszervezték. Megindultak a letartóztatások, a politikai, szellemi élet addigi vezetőinek összegyűjtése. Az első százötven személyiséget, köztük Leopold Figl és Alfons Gorbachot április 1-jén az ún. „Prominententransport” keretében Dachauba szállították. Őket továbbiak követték. Elbocsátottak 16 237 osztrák tisztviselőt, közülük 5 963 vezető beosztásban dolgozott. 1939 közepéig eltávolították a táborkok 55%-át, az ezredesek 40%-át, a főhadnagygig terjedő rendfokozatúak 14%-át.

Megkezdődött a zsidóüldözés. A nürnbergi törvények alapján 168 000 – 181 000-re volt tehető az osztrák zsidóság létszáma. Kényszerkivándorlás, deportálás következett, 65 469 személyt gyilkoltak le. A háború végén, 1945 nyarán az osztrák zsidó közösség létszáma mindössze 5 512 volt. A 42 önálló hitközségből megsemmisült 37 128 vallási célú épületet romboltak le, a 78 zsidó tanintézetet felszámolták. Bécsben 43 zsinagóga a „kristályéjszaka” áldozata lett.

Több megkülönböztető intézkedést hoztak a zsidóság ellen: útlevelekbe J-betűt pecsételtek, a nőket Sára, a férfiakat Izrael „kiegészítő név” felvételére kötelezték. A zsidó tulajdonú cégeket 1939 elejére felszámolták, „arizálták” vagy „arizálás” alá vonták. A nem zsidó állampolgárokból 1938 és 1945 között 2 700 főt végeztek ki, közel 32 000-et koncentrációs táborba, börtönbe zártak. A Gestapo által internáltak száma százezres nagyságrendű volt.

A megszállás után nem sokkal Berlinben az SS és a rendőrség vezető funkcionáriusai megalakították a Deutsche Erd- und Steinwerke GmbH-t (DEST). A cég 1938. május 16-án átvette a Linzhez közeli mauthauseni kőfejtőket. Augusztus 8-án megérkezett a **mauthauseni**

koncentrációs tábor első háromszáz foglya.

IX.-XI. tábló: **A nemzetközi rendszer és az Anschluss**

A két világháború közötti időszakot a bipoláris világrend előkészítésének is tekinthetjük. A meggyengült régi hatalmak kezéből fokozatosan kicsúszott az általuk berendezett új világ irányítása. Az Egyesült Államok egyelőre kivonult a nemzetközi színtérről, míg a Szovjetunió erőt gyűjtött, bár a Távols-Keleten meg-megmutatta oroszlánkörmeit. A

vesztes Németország, az elégedetlen Olaszország a rendszer megváltoztatására törekedett, **Spanyolország a polgárháború poklába süllyedt.**

Az új kisállamok gyakran egymással vetekedtek – lengyel-litván, jugoszláv-román, kisantant-Magyarország ellentétek – a hatalmi politikában nem jelentettek igazán súlyt. Kik erősebben, mások csendesebben, de revíziót akartak. A cordon sanitaire („egészségügyi övezet”) végül az egymással vetekedő nacionalizmusok és a nagyhatalmi politika áldozata, illetve bábja lett. A világgazdasági válság, a weimari köztársaság jobbratulódása, majd a nemzetiszocialista hatalomátvétel lehetetlenné tette a békés megoldást. Franciaország jóformán egyedül maradt a „rend fenntartására”, azonban ehhez már gyenge volt.

A Népszövetség tehetetlensége többszörösen bebizonyosodott. Képtelen volt kezelni a japán-kínai konfliktust a Távols-Keleten, amely valójában folyamatosan zajlott. Az Abesszínia megtámadása miatti szankciók Olaszországgal szemben hatástalanok maradtak. A spanyol polgárháború külföldi beavatkozással folyt. Forrongott az arab világ, **Palesztinában** pedig fel-felvillant az arab-zsidó ellentét. A küzdő felek haragja változó hevességgel fordult a brit mandátumhatalom felé is. A feszültség végül az 1936-1939-es arab felkelésben csúcsosodott ki, melynek lezárásaként adták ki a zsidó bevándorlást korlátozó

Fehér Könyvet.

Nem feledkezhethünk meg a Mahatma Gandhi vezette függetlenségi mozgalomról Indiában, illetve a Kínában, a **Japán elleni háborúval** egy időben folyt polgárháborúról sem. Az első világháború után kialakított világrend - mely stabilnak soha nem is volt mondható megingott.

Az Anschluss és kísérő eseményei újfent megerősítették Hitlerben a nyugati demokráciák és a Népszövetség tehetetlenségével kapcsolatos nézeteit. Figyelme ezután Csehszlovákia felé fordulhatott. Az 1934-es olasz fellépéshez hasonló erődemonstrációval talán még megállítható lett volna, katonai potenciálja korántsem volt olyan félelmetes. Nagy-Britannia és Franciaország azonban ki akart térni az összecsapás elől. Újabb és újabb engedményekkel igyekeztek megőrizni a békét, legalábbis a saját békéjüket. Változatlanul Olaszországban láttak egy esetleges ellensúlyt Németországgal szemben, és engedményekkel próbálták (mint az abesszíniai hódítás elismerése), maguk mellé állítani. Nem ismerték fel, hogy Olaszország már régen nem ellensúlya Németországnak, hanem egyre inkább alárendelt szövetségese.

Az 1938. márciusi események után magát fenyegetve érző Csehszlovákia hajlandó lett volna katonai fellépésre a németek ellen, azonban Nagy-Britannia májusban higgadtabb magatartásra bírta. A Szovjetunió bármilyen fellépése egyelőre csak gondolati síkon

merült fel, melynek fő oka a nyugati államok és a cordon sanitaire országainak bizalmatlansága – az egészségügyi övezet ekkor jól zárt a Szovjetunióval szemben. Ősszel a müncheni egyezményt és a kapcsolódó területváltozásokat is kénytelen volt Csehszlovákia lenyelni, majd 1939 márciusában érett gyümölcsként hullott Németország ölébe. Az osztrák

és a cseh ipari kapacitásokat, munkaerőt kihasználva, a Duna-medencében területi céljait tulajdonképpen elérve, a **Harmadik Birodalom gőzerővel készülhetett a nagy összecsapásra.**

A nyugati demokráciák igazán erőteljes fellépése nem is a Lengyelország elleni támadás miatti hadüzenet volt, hanem Churchill 1940. május 10-i beszéde után következett. Franciaországnak azonban ez már későn jött, maga is a halogató politika áldozata lett.

XII.-XIV. tábló **Magyarország és az Anschluss**

Az első világháború után létrejött két „új” állam, Magyarország és Ausztria kapcsolata nem szakadt meg a vereséget követően. A háború utáni zűrzavaros időszakban is több esemény érintette mindkét országot. A Tanácsköztársaság megkapta a „vörös Bécs”

szimpátiáját, azonban támogatása nem terjedt túl azon, hogy sok vezetője kapott menedéket a bukás után. Ezzel párhuzamosan a fehérek szervezkedésének, gyülekezésének nyújtottak teret a későbbi Ausztria keleti területein.

A két ország viszonyát megterhelte Nyugat-Magyarország, Sopron és környéke sorsa, illetve a magyar szabadcsapatok tevékenysége. E kérdések rendezése után rádöbbenek, hogy az utódállamok ellenséges gyűrűjében inkább segíteniük kell egymást. Magyarország külpolitikájában Olaszország felé orientálódott, és ebbe a rendszerbe vonták be Ausztriát. A jobboldali, félkatonai mozgalmakban főleg a korábbi császári és királyi hadseregben együtt szolgáló, a világháború után leszerelt tisztek vettek részt. A Heimwehr számára több esetben történtek titkos fegyverszállítások Magyarországról, többek között az 1934. februári események előtt is. Dollfusznak a diktatúra irányában tett lépéseket Gömbös Gyula, Mussolinival egyetértésben, erősen szorgalmazta, támogatta. Egy független, jobboldali Ausztria, nagyjából egyenrangú partnerként egy szövetségi rendszerben hasznos volt Magyarországnak. Jóllehet a magyar kormány a fordulatot követően elsőként gratulált Hitlernek, az Anschluss váratlanul érte a magyar politikai elitet is.

Kánya Kálmán 1938. március 2-án hivatalos, baráti látogatáson Bécsben tartózkodott. A következőket írta: „...mi szívesebben látnánk Ausztria függetlenségének fenntartását, mint egy nyolcvanmilliós birodalom szomszédságát. Ismervén azonban a német nemzetiszocialista kormány nagyon határozott szándékait ebben, el kell készülni arra, hogy a két német állam egyesülése előbb-utóbb bekövetkezik.”

A hazai közvéleményt megdöbbentette a náci birodalom megjelenése az ország nyugati határánál. A szélsőjobboldali pártok tekintettek örömmel az Anschlusra, jóllehet nem foglaltak el egységes álláspontot. A közélet megnyugtatására 1938. április 3-i beszédében a **kormányzó** kijelentette, hogy az Anschluss Magyarországra nézve „nem jelent mást, csak azt, hogy egy régi jó barátunk, akit a békeszerződések lehetetlen helyzetbe sodortak, egyesült egy másik régi jó barátunkkal és hűséges fegyvertársunkkal, vagyis azzal a Németországgal, amely mindig, életre-halálra megbízható és szótartó szövetségese volt barátainak a történelem tanúsága szerint. Ennyi az egész; egyéb a mi szempontunkból nem történt.” Sajnos a valóság nem igazolta szavait. Az Anschluss következtében hazánk elveszítette nyugati kereskedelmi és politikai kijáratát. Lehetőséget adott a honi szélsőjobb előretörésének, képviselőire az 1939-es parlamenti választásokon közel 1 millió ember adta voksát. Az ország

harapófogóba került. Keletről a Szovjetunió, nyugatról Németország határolta – külpolitikai alternatívái beszűkültek.

A második világháború végén Magyarország megszállásában, a területén folyt kíméletlen harcokban – debreceni páncéloscsata, Budapest ostroma, „Tavaszi ébredés” hadművelet – szerepet játszott az is, hogy itt próbálták megállítani az ellenséget, megvédeni Bécset. A megszállás után három hullámban magyarokat szállítottak ki az ausztriai – Reichsgau Ostmark, majd Alpen- und Donau-Reichsgau – lágerrendszerbe. 1944. március 19. után a közélet vezető személyiségeit hurcolták el. Júniusban mintegy 15 000 alföldi zsidót is ausztriai táborokba vittek. Esetükben az elsődleges szempont az ingyen munkaerő dolgoztatása volt. 1944 őszétől a halálmenetekkel nyugatra hajtottak a német-magyar határvidéken végeztek erődítési kényszermunkát. 1945 áprilisában az iszonyatos körülmények túlélői érkeztek a már a felbomlás jeleit mutató táborrendszerbe.

A Németországnak átadott zsidó munkaszolgálatos századok tagjai közül is sokan ide kerültek. A táborokban több ezer honfitársunk vesztette életét, a kegyetlen körülmények, valamint az SS gyilkosságai, a csoportos vérengzések következtében.

XV. tábló: **Ausztria a második világháború után**

A második világháborút követően a mai Osztrák Köztársaság területe - akárcsak Németország többi része -, négyhatalmi megszállás alá került. Bécset négy övezetre osztották. Mivel független államként nem létezett a háború kitörésekor, ugyanakkor csatlós országnak sem lehetett tekinteni, az első világháború után még elutasított Kelsen-féle javaslatot alkalmazták, miszerint az egykori Ausztriával nem békeszerződést, hanem államszerződést kell kötni. Belpolitikailag fontos volt, hogy a háború előtti két szembenálló politikai erőt, a szociáldemokratákat és a keresztényszocialistákat a nemzetiszocialista uralom idején egyaránt üldözték. Ők a háború után viszonylag könnyen egyezségekre jutottak, míg a Szovjetunió által pártolt kommunisták viszonylag hamar kiestek a hatalomért folytatott harcból.

Gazdaságilag sokat jelentett, hogy Ausztria elfogadta a Marshall-segélyt. A megszállási övezetek között hamar kialakult az együttműködés. Az ország készen állt a függetlenségre, azonban a bipoláris világrend nemzetközi küzdelmei miatt a tárgyalások 10 évig húzódtak. A semlegesség vállalását követő szovjet beleegyezés után, 1955. május 15-én a bécsi Belvedere palotában aláírták az osztrák államszerződést, helyreállították az ország függetlenségét. A szerződés többek között megtiltotta az Anschlusst és fenntartotta a Habsburg-ház trónfosztását.

Az osztrák állam békés, bel-és külpolitikai küzdelmektől kevésbé zaklatott fejlődésbe kezdett. Az országot 1947-től közel két évtizedig a szociáldemokrata-keresztényszocialista nagykoalíció vezette, majd egy rövid keresztényszocialista

kormányzás után 1970-től 1986-ig a Bruno Kreisky nevével fémjelzett szociáldemokrata korszak következett. A nagykoalíció 1986-ban állt fel ismét.

Az eltelt évtizedekben, ahogy a közelmúltban is, problémaként jelent meg a náci múlttal, főleg a holokauszt eseményeivel való szembenézés, a tevőleges vagy passzív részvétel, a tettetárs vagy áldozat szembeállítás. A náci múlttal való önkritikus, elemző szembenézés Ausztriában folyamatos. Szomszédunknál különös hangsúlyt fektetnek az őszinte és következetes megemlékezésre, a téma feldolgozására, ez Magyarország számára is példaként szolgálhat.

XVI. tábló: **Osztrák-magyar tudományos együttműködés a holokauszt kutatásában**

A második világháború eseményeinek feltárásában, különös tekintettel a vészkorszakra, számos területen alakult ki tudományos és oktatási együttműködés. Ebben a folyamatban a Holokauszt Emlékközpont és jogelődje, a Magyar Auschwitz Alapítvány – Holocaust Dokumentációs Központ jelentős szerepet vállalt. Az egyik alapító, Verő Gábor, maga is deportált, kényszermunkás volt. Auschwitz-Birkenauból hurcolták Ausztria területére, az Ebensee-i munkatáborban dolgozott. Itt vesztette életét fivére is. Később hazai és külföldi szervezetekben vállalt vezető tisztségeket. A Holokauszt Emlékközpont másik alapítója, jelenleg vezető történésze, Szita Szabolcs, több évtizedes munkássága alatt feldolgozta az ausztriai SS-lágerrendszer és a magyar foglyok történetét, összegyűjtötte a megölt, meghalt magyar áldozatok neveit. Megírta az osztrák háborús embermentés magyar vonatkozású történetét. Tevékenységét - egyebek mellett - az osztrák állam a Tudomány és Kultúra nagykeresztjével, a magyar állam pedig a Köztársasági Érdemrend lovagkeresztjével honorálta. 2007 őszétől a Nemzetközi Mauthausen Bizottság deignált elnöke.

1994-től osztrák intézményekkel és pedagógus kollégákkal összefogásban számos tanári továbbképző tanfolyamot tartottunk. Ezek színhelye visszatérőleg Budapest, Sopron, Bécs és Mauthausen volt. A programban a vészkorszak – mint pedagógiai kihívás - feldolgozása, értelmezési és oktatási kérdések, az emlékezés és emlékeztetés kultúrája, túlélőkkel való találkozás és együttműködés, közös oktatási projektek kidolgozása és megvalósítása kapott helyet. Téma volt a romákat ért népiirtás, a történelmi együttélés feldolgozásának, tanításának több kérdése és feladata is. A közös munka támogatásáért Ausztria Belügyminisztériumának, a budapesti Osztrák Nagykövetségnek és különösen Martin Pammer tanácsos úrnak tartozunk köszönettel, ahogy nem feledjük dr. Peter Malina, dr. Rásky Béla, dr. Gustav Spann és Margot Wieser lektor következetes figyelmét és sokoldalú segítségét sem.

Az Emlékközpont 2005 végén Bécsből megkapta az 1945 májusában Hofamt Prielnél megölt magyar áldozatok hagyatékát. E hagyaték, valamint Szita Szabolcs kutatási eredményeinek felhasználásával 2006 tavaszán-nyarán **„Kényszermunka 1944-45” címmel időszaki kiállítást rendeztek a HDKE munkatársai.** Egy év múlva, 2007 tavaszán a mauthauseni emlékhely képekkel gazdagon illusztrált „A látható felfoghatatlan” című vándorkiállítását fogadták és mutatták be.

Ugyancsak 2007 tavaszán, a drezdai tanulmányútra pályázat útján kiválasztott tanárok, intézményünk több munkatársa meglátogatta a Linzhez közeli Hartheimben található egykori eutanáziaközpontot, emlékhelyet és oktatási központot. Az alkalomból emléktáblát helyeztek el a magyar áldozatok tiszteletére. A tanulmányút tapasztalatairól rendezett konferencián 2008. márciusában a hartheimi emlékhely vezetője, Irene Leitner is előadást tartott.

Említést érdemel az osztrák Gedenkdienstverein keretében

intézményünkben dolgozó osztrák önkéntes kollégák közhasznú munkája is. Ezek a példák vélhetően a jövőben újabakkal bővülnek. Reméljük, hogy a hazai tudományos világnak más országokkal is sikerül hasonló kapcsolatokat kiépíteni a kölcsönösen hasznos és szükséges együttműködés javára.

A kiállításon szereplő térképek forrásai:

I. tábló:

A német egység dilemmája, 1815-1866. Forrás: Köztes-Európa 1763-1993. (Térképgyűjtemény) Összeállította: Pándi Lajos. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 152-153. o. Készítették a következő térképek felhasználásával: Darby, H. C.-Fullard, H. (ed.) [1970] Atlas. Cambridge, Cambridge Univ. Press. (The New Cambridge Modern

History, Vol. XIV). 142. térkép; Berthold, L. [1981] Atlas zur Geschichte. Bd. 1.. Von den Anfängen der menschlichen Gesellschaft bis zum Vorabend der Grossen Sozialistischen Oktoberrevolution 1917. Gotha-Leipzig, Haack. 95. térkép.

Az egységes Németország létrejötte, 1866-1871; Német vámszövetségek, 1818-1834; Német vámszövetségek, 1834-1888. Forrás: Köztes-Európa 1763-1993. (Térképgyűjtemény) Összeállította: Pándi Lajos. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 152-153. o. Készítették a következő térképek felhasználásával: Horubala, L. (red.) [1986] Atlas historyczny swiata. Warszawa-Wroclaw, Panstwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych. 121. térkép; Darby, H. C.-Fullard, H. (ed.) [1970] Atlas. Cambridge, Cambridge Univ. Press. (The New Cambridge Modern History, Vol. XIV). 140. és 141. térkép; Diwald, H. [1978] Geschichte der Deutschen. Frankfurt am Main, Propyläen. 332-333. térkép.

II. tábló:

Európa a berlini kongresszus után; Bosznia-Hercegovina okkupációja, 1878; Európai vámszövetségek a XIX. században. Forrás: Köztes-Európa 1763-1993. (Térképgyűjtemény) Összeállította: Pándi Lajos. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 152-153. o. Készítették a következő térképek felhasználásával: Horubala, L. (red.) [1986] Atlas historyczny swiata. Warszawa-Wroclaw, Panstwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych. 122-123. térkép; Dudar T. (főszerk.) [1991] Történelmi világtasz. Budapest, Kartográfiai Váll. 2. és 68. térkép; Bencze L. [1987] Bosznia és Hercegovina okkupációja 1878-ban. Budapest, Akadémiai Kiadó. 192. o.

A Monarchia utolsó területi gyarapodása: a megszállt Bosznia-Hercegovina; Bosznia-Hercegovina vallási viszonyai, 1885. Forrás: Köztes-Európa 1763-1993. (Térképgyűjtemény) Összeállította: Pándi Lajos. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 152-153. o. Készítették a következő térképek felhasználásával: Hauptresultate der Volkszählung in Bosnien und Herzegovinen vom 22. April 1895 [1896]. Sarajevo, Landesdruckerei: melléklet; Rankovic, D. [1982]. Skolszki isztorijszki atlasz. Beograd, Zavod za Ucbenike i Nasztavna Szredsztva. 42. térkép; Asbóth J. [1887] Bosznia és Hercegovina. T. I-II. Budapest, Pallas RT. I., melléklet.

III. tábló:

A versailles-i német békeszerződés, 1919; a Felső-Sziléziai népszavazás, 1921; a kelet-porosországi népszavazás, 1920; Danzig és a „lengyel korridor”, 1920. Forrás: Köztes-Európa 1763-1993. (Térképgyűjtemény) Összeállította: Pándi Lajos. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 152-153. o. A nagy térkép a következő térképek felhasználásával készült: Gilbert, M. [1972] Russian history atlas. London, Weidenfeld and Nicholson. 144. térkép; Putzger, F. W. [1991] Historischer Weltatlas. Berlin, Cornelsen Verlag. 112. térkép; Hilgemann, W. [1968] Atlas zur Deutschen Zeitgeschichte 1918-1968. München-Zürich, Piper. 24. és 26. térkép; Diwald, H. [1978] Geschichte der Deutschen. Frankfurt am Main, Propyläen. 231. térkép; Dami, A. [1976] Les frontieres européennes de 1900 á 1975. Vol. I.-II. Genève, Médecine et Hygiène. 28., 39. és 52. térkép.

Az Osztrák-Magyar Monarchia felosztása, 1918-1920; Német-Ausztria, 1918-1919; a karintiai népszavazás, 1920; a tescheni kérdés, 1918-1920. Forrás: Köztes-Európa 1763-1993. (Térképgyűjtemény) Összeállította: Pándi Lajos. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 152-153. o. A nagy térkép a következő térképek felhasználásával készült: Dami, A. [1976] Les frontieres européennes de 1900 á 1975. Vol. I.-II. Genève, Médecine et Hygiène. 29. térkép; Czaplinski, W.-Ladogórski, T. (red.) [1977] Atlas historyczny Polski. Warszawa, Panstwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych. 125. térkép; Dudar T. (főszerk.) [1991] Történelmi világtasz. Budapest, Kartográfiai Váll. 79/X. térkép.

XI. tábló:

A békés német expanzió, 1935-1939. Forrás: Köztes-Európa 1763-1993. (Térképgyűjtemény) Összeállította: Pándi Lajos. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 432-433. o. Készítették a következő térképek felhasználásával: Putzger, F. W. [1991] Historischer Weltatlas. Berlin, Cornelsen Verlag. 113. térkép; Hilgemann, W. [1968] Atlas

zur Deutschen Zeitgeschichte 1918-1968. München-Zürich, Piper. 82. térkép; Dami, A. [1976] Les frontieres européennes de 1900 á 1975. Vol. I.-II. Genève, Médecine et Hygiène. 74. és 84. térkép.

Cseh-Szlovákia 1939 elején. Forrás: Köztes-Európa 1763-1993. (Térképgyűjtemény) Összeállította: Pándi Lajos. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 438-439. o. Készítették a következő térképek felhasználásával: Dami, A. [1976] Les frontieres européennes de 1900 á 1975. Vol. I.-II. Genève, Médecine et Hygiène. 79. térkép; Purs, J. (red.) [1965] Atlas ceskoslovenskych dejin. Praha, Ustredni Správa Geodezie a Kartografie. 37a, 37b, 37c térkép.

Csehszlovákia felosztása 1938-1939; Nagy-Felső-Szilézia, 1941. Forrás: Köztes-Európa 1763-1993. (Térképgyűjtemény) Összeállította: Pándi Lajos. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 434-435. o. Készítették a következő térképek alapján: Dami, A. [1976] Les frontieres européennes de 1900 á 1975. Vol. I.-II. Genève, Médecine et Hygiène. 75., 76., 79., 80., 110. térkép; Purs, J. (red.) [1965] Atlas ceskoslovenskych dejin. Praha, Ustredni Správa Geodezie a Kartografie. 37a, 37b, 37c térkép.

„Ostmark“, 1938-1945. Forrás: Köztes-Európa 1763-1993. (Térképgyűjtemény) Összeállította: Pándi Lajos. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 442-443. o. Készítették a következő térképek felhasználásával: Hilgemann, W. [1968] Atlas zur Deutschen Zeitgeschichte 1918-1968. München-Zürich, Piper. 90. térkép; Freeman, M. [1987] Atlas of Nazi Germany. London-Sydney, Croom Helm. 54., 66., 67. térkép; Diwald, H. [1978] Geschichte der Deutschen. Frankfurt am Main, Propyläen. 141. térkép; Dami, A. [1976] Les frontieres européennes de 1900 á 1975. Vol. I.-II. Genève, Médecine et Hygiène. 78., 107. térkép.

A Pándi Lajos által szerkesztett térképgyűjtemény elérhető az interneten a következő címen: <http://terkepek.adatbank.transindex.ro/>

A kiállításon folyamatos vetítés tekinthető meg a www.history-tv.tv által rendelkezésünkre bocsátott, az 1938-as eseményekről szóló filmekből. Emellett egy touchscreen segítségével a korabeli magyar lapok cikkeiből, illetve sajtófotókból láthatnak válogatást a kedves látogatók.

(összeállította: Csató Mihály és Szécsényi András)